

Уладзімір Аўсейчык

Наваполацк

Каляндарныя памінальныя абрады беларусаў Падзвіння (па матэрыялах XIX – пачатку XXI стст.)

Традыцыйная духоўная культура этнасу не з’яўляецца нечым адзіным, гамагенным і цэльным. Яна існуе і функцыянуе выключна ў дыялектнай форме, у форме мясцовых, вузкалакальных варыянтаў. Гэта асаблівасць характэрна як для традыцыйнай духоўнай культуры ў цэлым, так і для яе асобных частак. У поўнай ступені дадзеныя асаблівасці можна аднесці і да пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў. Пахавальна-памінальная абраднасць беларусаў не з’яўляецца аднароднай на ўсёй тэрыторыі Беларусі. У канкрэтных рэгіёнах краіны яна мае свае асаблівасці. Гэта, безумоўна, адносіцца і да гістарычна-этнаграфічнага рэгіёну Падзвіння. Існаванне лакальных адрозненняў патрабуе ад этнолагаў надання большай увагі арэальным даследаванням. Вынікі арэальнага вывучэння пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння могуць быць выкарыстаны для больш глыбокага даследавання этнічнай гісторыі беларускага насельніцтва рэгіёну і этнасу ў цэлым.

З усяго комплексу пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў найбольш істотна лакальная варыятыўнасць праяўляецца ў каляндарных памінальных абрадах. Дадзеную рысу можна патлумачыць тым феноменам, які А.К. Байбурын вызначыў як неаднолькавую ступень рытуалізацыі розных абрадаў у структуры народнага календара жыхароў канкрэтных тэрыторый. Даследчык адзначаў, што калі абрады жыццёвага цыкла больш або менш аднародныя (у плане рытуалізацыі), то каляндарныя абрады дастаткова адрозніваюцца па гэтай прыкмеце. Ступень іх рытуалізацыі асабліва істотна адрозніваецца

ў лакальных традыцыях, дзе заўсёды выдзяляюцца некалькі галоўных святаў (радзей – адно), а астатнія лічацца (у рознай ступені) другараднымі¹.

Восеньскія Дзяды. У цыкле народнага календара беларускага насельніцтва Падзвіння асобае месца займаюць абрады ўшанавання памерлых продкаў – Дзяды. Гэтая памінальная ўрачыстасць з'яўляецца адной з самых архаічных і духоўна адметных традыцый беларускага этнасу. Дзяды распаўсюджаныя толькі ў беларусаў і часткова ўкраінцаў. Абрад сустракаецца на ўсёй тэрыторыі Падзвіння сярод беларускага праваслаўнага насельніцтва. У беларусаў каталіцкага веравызнання рэгіёна ён фіксуецца не так часта. Пад уплывам касцёла дадзеная памінальная традыцыя была выцеснена «афіцыйнымі» памінакмі, якія прымеркаваны да Дня Задушнага (2.XI). Таму для намінацыі такіх памінак слова «дзяды» беларусамі-католікамі ўжываецца рэдка, а сама ўрачыстасць адбываецца ў адпаведнасці з каталіцкім рытуалам. Пра гэта адзначаюць і самі рэспандэнты каталіцкага веравызнання: «– А вось Вы казалі, што тут многа Дзядоў, а ў католікаў нешта падобнае ёсць? – Дык Дзядоў няма. У нас другога кастрычніка [лістапада – А.У.] (...) Гэта Усе Святыя (...) Гэта адзін раз у год. А тут Дзяды, Дзядоў многа разоў бываець. Дзяды. Дзяды і Дзяды. Ну вот у праваслаўных Дзяды гэтыя»². Дадзеная асаблівасць памінальнай абраднасці беларусаў каталіцкага веравызнання характэрная і для іншых рэгіёнаў краіны³. Аднак, нягледзячы на гэта, у комплексе памінальных урачыстасцей, прымеркаваных да Дня Задушнага, можна лёгка адшукаць элементы і абрадавыя дзеянні, якія характэрныя для Дзядоў і якія шырока бытуюць сярод праваслаўнага насельніцтва рэгіёна. Да іх ліку адносіцца абрадавая трапеза, якая часам ладзіцца дома па вяртанні з могілак. Пра такую вячэру пісаў яшчэ ў сярэдзіне XIX стагоддзя М. Анімеле⁴.

Нараўне з назвай «Дзяды» ў рэгіёне фіксуецца і яшчэ адно азначэнне дадзенай памінальнай урачыстасці – «*радзіцельскія суботы*». Такая назва паходзіць з праваслаўнага веравучэння. Праваслаўнай

¹ А.К. Байбурын, *Ритуал в традиционной культуре*, СПб. 1993, с. 18.

² Запісана У. Філіпенкам і Я. Шаўчэнка ў 2009 г. ад Марковіч Г.Ф., 1934 г. н., у в. Сценка Докшыцкага р-на (усе запісы зроблены на тэрыторыі Віцебскай вобласці).

³ G. Charytoniuk, *Białoruski obrzęd Dziadów w literaturze przedmiotu i w pamięci mieszkalców wsi*, [w:] *Pogranicza Białorusi w perspektywie interdyscyplinarnej*, Warszawa 2007, s. 447–448.

⁴ Н. Анімеле, *Быт белорусских крестьян*, «Этнографический сборник» 1854, Вып. II, с. 214.

царквой памінане памерлых адбываецца ў «радзіцельскія суботы» (мясапусная і Троіцкая («усяленскія»), Дзмітраўская субота, суботы 2-га, 3-га і 4-га тыдняў Вялікага посту). Згодна з праваслаўным веравучэннем, субота з'яўляецца днём пакою, а таму самым прыдатным для малітваў за памерлых⁵. Пад уплывам царквы як у мінулым (XIX ст.), так і ў сучасны перыяд на Падзвінні дзень святкавання восеньскіх Дзядоў прыпадае на суботу. Але некаторыя Дзяды, як вынікае з этнаграфічных крыніц, маглі адзначацца ў іншыя дні тыдня. М.А. Дзмітрыеў згадваў, што часам Дзяды спраўляліся ў чацвер⁶. Некаторыя з Дзядоў прымеркаваны да канкрэтнай даты. Так, напрыклад, Стаўроўскія Дзяды на Докшыччыне ў сучасны перыяд прымеркаваны да Узвіжання (14/27.09)⁷.

Цікавым падаецца і пытанне аб ужыванні тэрміна «*дзяды*» для назвы памерлых продкаў. Яшчэ ў канцы XIX стагоддзя, як адзначаў М.Я. Нікіфароўскі, у рэгіёне пад «дзядамі» разумелі ўсіх памерлых, незалежна ад іх полу і ўзросту⁸. А як вынікае з матэрыялаў палявых этнаграфічных даследаванняў, дадзены тэрмін і сёння з'яўляецца найбольш распаўсюджаным на тэрыторыі Падзвіння для абазначэння агульнай катэгорыі продкаў. Але, як адзначае Т.А. Лістова, на беларуска-рускім памежжы сучасная тэрміналогія, якая абазначае сукупнасць памерлых продкаў, значна «абрусела». Калі раней на Захадзе Пскоўскай і Смаленскай абласцей быў прыняты тэрмін «дзяды», то цяпер не толькі на тэрыторыі Расіі, але і ў памежных беларускіх раёнах хутчэй пачуеш тэрмін «*родители*»⁹. Праўда, як сведчаць этнаграфічныя крыніцы XIX стагоддзя, на тэрыторыі Падзвіння апошні тэрмін таксама сустракаўся сярод беларускага насельніцтва¹⁰. Жыхары сталага ўзросту ў памежных раёнах па абодва бакі мяжы, як ад-

⁵ *О поминовении усопших по уставу православной церкви* [Электронный ресурс] / «Око церковное» – литургическая библиотека, <http://www.liturgica.ru/bibliot/usopsh/usopsh2.html>.

⁶ М.А. Дмитриев, *Собрание песен, сказок, обрядов и обычаев крестьян Северо-Западного края*, Вильно 1869, с. 214.

⁷ У.Я. Аўсейчык, *Абрад Стаўроўскія Дзяды на Докшыччыне*, [у:] Беларуская Падзвінне: вопыт, метадыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў: зб. навук. прац міжнар. навук.-практ. канф., Наваполацк 2011, ч. 2, с. 118.

⁸ П.В. Шейн, *Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края*, СПб. 1890, т. I., ч. II, с. 593.

⁹ Т.А. Листова, *Региональная специфика обрядовой культуры (на примере семейных обрядов)*, [в:] *Белорусско-русское пограничье. Этнологическое исследование*, Москва 2005, с. 329.

¹⁰ Н. Анимеле, *Быт...*, с. 214; П.В. Шейн, *Материалы...*, СПб. 1902, Т. III. с. 17.

значае Т.А. Лістова, у сучасны перыяд яшчэ выкарыстоўваюць абодва тэрміны¹¹.

У рэгіёне Дзяды звычайна святкуюцца некалькі разоў на год. Іх колькасць мае значную варыятыўнасць у залежнасці ад канкрэтнай тэрыторыі. На Падзвінні беларускае вясковае насельніцтва адзначае Дзяды да шасці разоў на год, але нідзе ў рэгіёне не перавышае гэту лічбу. Сярод беларусаў Докшыччыны нават існуе прыказка адносна такой колькасці Дзядоў: *Каб сёмы Дзед, дык звёўся б і свет*¹². Разыходжанні ў колькасці Дзядоў на год характэрныя нават для суседніх вёсак. Так, яшчэ А.Р. Пшчолка адзначаў, што жыхары в. Падмікітаўка Лепельскага павета паміналі сваіх памерлых пяць разоў на год, у той час як суседнія зарачане – шэсць разоў¹³. У шэрагу рэгіёнаў Падзвіння распаўсюджана традыцыя спраўляць Дзяды адзін раз на год – восенню. Згодна з матэрыяламі сучасных палявых даследаванняў, дадзеная традыцыя больш характэрная для заходняй часткі Падзвіння. Гэта звязана не толькі з канфесійным фактарам. Як можна меркаваць па матэрыялах з іншых гістарычна-этнаграфічных рэгіёнаў Беларусі, аналагічная сітуацыя характэрна для ўсёй заходняй часткі краіны, у той час ва ўсходняй частцы Беларусі яна мае большую варыятыўнасць.

Як сведчаць этнаграфічныя крыніцы, найбольш распаўсюджанымі на Падзвінні былі восеньскія (Дзмітраўскія), Масленічныя, Радаўніцкія і Траецкія Дзяды. Асаблівай урачыстасцю сярод беларускага насельніцтва Падзвіння вылучаюцца восеньскія Дзяды. На дадзеную асаблівасць звярталі ўвагу этнографы XIX – першай трэці XX стагоддзяў. Ю.Ф. Крачкоўскі называў гэтыя Дзяды «Багатымі»¹⁴, а В.Ю. Ластоўскі адзначаў, што на Дзісеншчыне яны мелі назву «Вялікія Дзяды»¹⁵. Такога ж меркавання прытрымліваюцца і сучасныя вясцоўцы: *Асяніны гэта дужа даўныя, гэтыя дзядоўскія, прадзеды ўжо гэта спраўлялі, і цяпер спраўляюць гэты Дзяды. Яны дужа большыя Дзяды, самыя глаўныя*¹⁶. Для восеньскіх Дзядоў характэрна нека-

¹¹ Т.А. Лістова, *Рэгіянальная...*, с. 329.

¹² *Lietuvių literatūros ir tautosakos institute Lieuvių tautosakos rankraštynas.* – В. 7647, р. 130.

¹³ А.Р. Пшчолка, *Деды. Этнографический очерк из жизни Лепельских белорусов*, Витебск 1898, с. 3.

¹⁴ Ю.Ф. Крачковский, *Быт западно-русского селянина*, Москва 1874, с. 156.

¹⁵ Пагашчанін, *Крывічанскія дзяды*, “Крывіч” ліпень 1926 – сакавік 1927, № 12, с. 67.

¹⁶ Зап. аўтарам у 2011 г. ад Маскалёнак В.М., 1930 г. н., у в. Таргуны Докшыцкага р-на.

торая варыятыўнасць у назве. У рэгіёне найбольш пашыраныя наступныя назвы абраду: *Асяніны*, *Змітраўка*, *Дзмітраўскія Дзяды*. У некаторых частках рэгіёна лексема «Дзяды» якраз і азначае восеньскія Дзяды: *Дзэды*, *Дзедаўская гэта называецца*, *Дзяды*, *увосень*¹⁷.

Праваслаўнай царквой устаноўлены дакладны час восеньскага памінаання памерлых – Дзмітраўская памінальная субота (апошняя субота перад днём велікамучаніка Дзмітрыя Салунскага, які ўстаноўлены 26.X/8.11). Большасць праваслаўнага беларускага насельніцтва рэгіёна адзначае восеньскія Дзяды менавіта ў гэты час (адсюль і існаванне назваў *Змітраўка*, *Дзмітраўскія Дзяды* для намінацыі храноніма). Аднак нягледзячы на афіцыйна ўстаноўлены царквой памінальны дзень, у некаторых частках рэгіёна як у мінулым, так і ў сучасны перыяд восеньскія Дзяды могуць адзначацца ў іншы час. У асноўным гэтая варыятыўнасць у рэгіёне абмяжоўваецца часам ад Пакрова да Дзмітраўскай памінальнай суботы. Дадзеная спецыфіка асабліва заўважная ў тых частках рэгіёна, дзе восеньскія Дзядыносяць родавы (абшчынны) характар. Часцей такія памінкі распаўсюджаны ў межах аднаго населенага пункта, маюць сваю назву (у адпаведнасці з назвай населенага пункту, радзей прозвішча) і могуць адрознівацца часам правядзення: *А якія яшчэ Дзяды? – Кромаўскія, Мядзельскія, Чысцяцкія, эта якая дзярэўня*¹⁸; *У нас Мільчанскія, Кромаўскія і нашы Дзяды. Нашы пера Дзяды, а Кромаўскія тады послі*¹⁹. Сучаснымі вяскоўцамі такія разыходжанні ў святкаванні Дзядоў могуць тлумачыцца ўздзеяннем царквы (святара): *Восенню Дзяды. Ёсь нашы, а тады Змітраўка. Муціць, бацюшка іх разлажыў. Сакаўскія, Змітраўскія і Юрылаўскія. Памінкі такія*²⁰. Ю.Ф. Крачкоўскі бачыў прычыну такога разыходжання ў імкненні сялян запрашаць для ўдзелу ў сваіх Дзядых сялян з суседніх вёсак. А таму, па меркаванні этнографа, яны святкавалі Дзяды на розных тыднях²¹. Для другіх рэгіёнаў Беларусі характэрны і іншыя тэрміны спраўлення восеньскіх Дзядоў: напярэдадні Піліпаўкі, дня Кузьмы і Дзям’яна (1/14.XI), Міхайлава дня (8/21.XI).

¹⁷ Зап. аўтарам у 2009 г. ад Крыўко Т.М., 1926 г. н., у в. Осцевічы Міёрскага р-на.

¹⁸ Зап. Валодзінай Т.В. і Гурскай Ю.А. у 2007 г. ад Сакалоўскай М.А., 1924 г. н., у в. Грабяні Докшыцкага р-на.

¹⁹ Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Лукашэвіч М.А., 1926 г. н., у в. Грабяні Докшыцкага р-на.

²⁰ Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Аксющыч Н.Н., 1936 г. н., Паплёўка М.М., 1935 г. н., у в. Сакавічы Докшыцкага р-на.

²¹ Ю.Ф. Крачковский, *Быт...*, с. 156.

На Падзвінні восеньскія памінанні ў вышэйадзначаныя тэрміны ў этнаграфічнай літаратуры XIX – пачатку XX стагоддзяў не фіксуюцца. Не былі яны зафіксаваны і ў ходзе сучасных палявых даследаванняў у рэгіёне (за выключэннем адзінкавага выпадку ўпамінання аб святкаванні Дзядоў напярэдадні Піліпаўкі).

Сама ўрачыстасць восеньскіх Дзядоў заключаецца ў памінальным застоллі, якое ладзіцца дома. Паводле народных уяўленняў, у гэтыя дні душы памерлых продкаў спускаюцца на зямлю, каб паглядзець, як іх ушаноўваюць, і прыходзяць у свае хаты на памінальную трапезу²². Этнографы XIX стагоддзя звярталі ўвагу на разыходжанні, якія існавалі адносна вызначэння канкрэтнага часу такога памінання. Большасць аўтараў у якасці часу памінання на Дзяды называюць вячэрнюю пару. М.Я. Нікіфароўскі таксама згадваў, што галоўная памінальная трапеза ў рэгіёне часцей адбывалася ўвечары. Але ў Віцебскім павеце, па звестках этнографа, яна ладзілася не ўвечары, а раніцай²³. М. Анімеле ўвогуле адзначаў, што памінальныя застоллі звычайна адбываліся у паўдзённую пару, не пазней гадзіны ці двух пасля абеду. Аднак пры гэтым абрадавыя трапезы ў розныя памінальныя дні мелі свае адпаведныя назвы. У суботу перад мясапуснай нядзелай такое застолле мела назву *палудзін па радзіцелях*, на Радаўніцу – *снаданне па радзіцілях*, у суботу перад Тройцай – *абед па радзіцілях*, у Дзмітраўскую суботу – *вячэра па радзіцілях*²⁴. Як вынікае з матэрыялаў сучасных палявых даследаванняў, у рэгіёне традыцыя памінання памерлых на Дзяды характэрна для вячэрняй пары. У некаторых месцах Падзвіння існавалі і больш дакладныя вызначэнні часу абрадавай трапезы. У в. Лозы Ушацкага раёна было прынята пачынаць вячэру толькі пасля таго, як куры сядуць на курасадню. У адваротным выпадку, як лічылася, гэта можа негатыўна паўплываць на будучы ўраджай: *А кашу нельзя было начанаць з-за таго, што птушкі тады з'ядуць ніву*²⁵.

На Падзвінні памінанне продкаў на Дзяды адбывалася звычайна ў адзін дзень, у адрозненне ад іншых рэгіёнаў, дзе фіксуюцца памінанні ў два ці нават у тры дні. Аднак некаторыя крыніцы сведчаць, што ў шэрагу месцаў рэгіёна памінанне памерлых ладзілася такса-

²² Н.Я. Никифоровский, *Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи... Витебской Белоруссии*, Витебск 1897, с. 296.

²³ П.В. Шейн, *Материалы...*, Т. I. Ч. II, с. 631.

²⁴ Н. Анимеле, *Быт...*, с. 214.

²⁵ Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Ліленка М.Р., 1926 г. н., у в. Лозы Ушацкага р-на.

ма ў два дні. Як адзначаў А.Я. Багдановіч, на Лепельшчыне яшчэ ў XIX стагоддзі напярэдадні Дзядоў святкаваліся «Бабы». Абрадавы бок «Баб», як пазначае даследчык, амаль нічым не адрозніваўся ад «Дзядоў». Выключэнне складала толькі колькасць страў, якіх на Дзяды гатавалася больш²⁶. Існаванне разам у адной лакальнай традыцыі «Баб» і «Дзядоў» можа сведчыць аб тым, што ў мінулым памінанне продкаў адбывалася ў два дні, у залежнасці ад полу памерлых. У сучасны перыяд такой асаблівасці ў рэгіёне ўжо не сустракаецца. А. Троицкі згадваў, што сяляне в. Гняздзілава (сучасны Докшыцкі раён) напярэдадні Асянін у чацвер праводзілі *прыдзедкі*. Аўтар паведамляў, што яны ладзіліся з мэтай паесці і папіць уволю, паколькі на Асяніны за гасцямі сем'яніну не заўсёды ўдавалася гэтага зрабіць²⁷.

Абрадавай вячэры і святкаванню Дзядоў папярэднічала стараннае прыгатаванне. Напярэдадні свята абавязкова прыбіралі ў хаце і на панадворку. Абавязковай працэдурай напярэдадні Дзядоў было мыццё ў лазні²⁸. Цэнтральнае месца ў памінанні продкаў на восеньскія Дзяды займае абрадавая трапеза, якая таксама мае назву «*дзяды*». Колькасць і асартымент страў, якія гатавалі да абрадавай трапезы, звычайна залежалі ад дастатку сям'і. Але амаль паўсюдна ў рэгіёне было распаўсюджана патрабаванне гатаваць да памінальнага стала на Дзяды няцотную колькасць страў²⁹. Падобныя перакананні бытуюць яшчэ і сёння сярод беларусаў Лепельшчыны: *Сем ці пяць страў, каб няцотна, на стол ставілі*³⁰. У сучасны перыяд дадзеная колькасць памінальных страў звычайна не лічыцца абавязковай, і яна значна скарачаецца. Для Падзвіння найбольш характэрнымі ў сучасны перыяд з'яўляюцца тры стравы: куцця, поліўка (юшка) і клёцкі: *Восенню. Тадды ўжо на памінкі паміналі Дзядоў. (...) – А што было абізацельна? – Камы, поліўку, кашу*³¹ (Расонскі раён); – *А як даўней паміналі? Ці адлівалі што Дзядам? – Ну, адлівалі, канешне. Канешне адлівалі.*

²⁶ А.Е. Богданович, *Пережитки древнего мирозерцания у белорусов*, Гродно 1895, с. 56.

²⁷ А. Троицкий, *Уклад «Литовские епархиальные ведомости» 27 июля 1875, № 30*, с. 258.

²⁸ П.В. Шейн, *Материалы...*, т. I. ч. II, с. 598, с. 631.

²⁹ Н.Я. Никифоровский, *Простонародные...*, с. 296; E. Tyszkiewicz, *Opisanie powiatu Borisowskiego...*, Wilno 1847, s. 378.

³⁰ Зап. Валодзінай Т.В. у 1999 г. ад Якубоўскай Э.Б., 1937 г. н., у в. Гадзіўля Лепельскага р-на.

³¹ Зап. Лобачам У.А. і Валодзінай Т.В. у 2009 г. ад Машарскай Л.С., 1922 г. н., у в. Забор'е Расонскага р-на.

*А я не адліваю. тады, бывала, адліём клёцак, полівачкі зверту. Звару рысу на кашу*³² (Чашніцкі раён). На Лепельшчыне таксама абавязковымі лічацца куцця, юшка і клёцкі, якія часам замяняюць блінамі³³. Гэтыя ж тры асноўныя памінальныя стравы на Дзяды характэрныя для Барысаўскага і Лагойскага раёнаў Мінскай вобласці, у той час як для іншых раёнаў Мінскай вобласці характэрныя іншыя наборы рытуальных страў³⁴. У дадзеным элеменце прасочваецца тыпалагічнае падабенства і нават роднасць традыцыйнай культуры Барысаўскага і Лагойскага раёнаў з Падзвінскім рэгіёнам.

Памінальная вячэра на восеньскія Дзяды пачыналася з малітвы і рытуальнага запрашэння памерлых продкаў на трапезу. Этнаграфічныя крыніцы XIX стагоддзя прадстаўляюць розныя апісанні дадзенага абрадавага дзеяння. Згодна з апісаннем з Полацкага і Дрысенскага паветаў, на пачатку вячэры гаспадар запальваў свечку, ставіў яе на кут і пачынаў малітву. Пасля малітвы ўсе садзіліся за стол, а гаспадар запрашаў на вячэру продкаў: *Святых дзяды, завем вас, святых дзяды, ідзіце да нас! Ёсць тут ўсё, што Бог даў, што я лі вас ахвяраваў, чым толькі хата багата. Святых дзяды, просім вас, хадзіце, ляціце да нас!* Потым наліваў чарку гарэлкі так, каб праз край пралівалася некалькі кропель («для дзядоў») і вышываў. За ім паўтаралі ўсе прысутныя³⁵. Падобныя апісанні абраду характэрныя і для Віцебскага (былога Суражскага) павету³⁶. У іншых частках Падзвіння рытуал запрашэння памерлых продкаў мог быць некалькі іншым. У Талачынскім раёне сустракаецца такі варыянт: *Як усё было. Блін адкладзеш на вакно і завеш: Хадзіця, тамацька, усе к свайму столу. Перабіраеш усіх па імёнах*³⁷. У в. Кромавічы Докшыцкага раёна для запрашэння памерлых продкаў на Дзяды маглі адмыслова выходзіць на вуліцу³⁸.

³² Зап. Лобачам У.А. і Валодзінай Т.В. у 2008 г. ад Паўлоўскай Л.Н. 1938 г. н., у в. Млын Чашніцкага р-на.

³³ Т.М. Пшонка, *Асаблівасці выкарыстоўвання традыцыйнай ежы ў святах народнага календара Лепельшчыны*, [у:] *Народная культура Віцебшчыны*, Віцебск 2007, с. 223.

³⁴ *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў* (у 6 т.), Мінск 2010, т. 5, кн. 1, с. 323; А.И. Дулебо, *Современный общественный и семейный быт белорусских колхозников*: дис. ... канд. ист. наук, Минск 1966, л. 322.

³⁵ П.В. Шейн, *Материалы...*, т. I. ч. II, с. 596.

³⁶ П.В. Шейн, *Белорусские народные песни*, СПб. 1874, с. 374.

³⁷ Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Ступак С.М., 1926 г. н., у в. Лаўрэнаўка Талачынскага р-на.

³⁸ *Lietuvių...*, р. 109.

На Падзвінні яшчэ і сёння фіксуецца традыцыя, перш чым прыступаць да трапезы, адкладаць ад кожнай стравы дзядам у асобную міску і адліваць ім у чарку гарэлку: *Кладзём, да-да, малая тарэлачка і кождага блюда, што толькі строіш, усё адкладывайш. І дажэ і чарачкі ўліеш туды*³⁹. Пасля «адкладання» дзядам часткі страў і «адлівання» гарэлкі сям'я прыступала да вячэры. Спажыванне страў на Дзяды мела свой парадак. У залежнасці ад рэгіёна ён мог адрознівацца. Так, на Лепельшчыне, першай рытуальнай стравай, з якой пачыналі святочную вячэру, была куцця, на сярэдзіне вячэры падавалі клёцкі, а завяршалі стол поліўкай⁴⁰. У некаторых лакальных варыянтах Докшыцчыны памінальную трапезу завяршалі куццёй: *На сталае далжна быць капуста, мяса, а патам ў паследствіі каша (...)* *Самая паследняя каша: каша і рысавая, ілі манавая, ілі грэчневая*⁴¹. Розныя варыянты сустракаюцца нават у межах невялікага рэгіёна (в. Лаўрэнаўка і в. Трасцянка Талачынскага раёна): – *А што перва начанаеш есці? – Гарэлкі вып'еш і закусавай што ёсь. А клёцка – эта сама паследняя*⁴²; [На Дзяды – А.У.] *Перва начынаюць кушаць кашу. А поліўку паследнюю*⁴³.

У некаторых лакальных варыянтах абраду памінальная вячэра завяршалася провадамі дзядоў. Гэтыя провады маглі нават суправаджацца адпаведнай рытуальнай формулай: *Святые Дзяды! Елі і пілі, ідзіце да сябе*⁴⁴. У сучасны перыяд гэта могуць быць больш простыя рытуальныя дзеянні ці словы: *Пасля вячэры паспасібаваеш дзядом: “Спасіба, дзядочкі”, – і ідзеш спаць*⁴⁵.

Пасля памінальнай трапезы астаткі ежы са стала не прыбіраюць. Лічыцца, што пасля трапезы жывых за стол на вячэру з'являцца душы памерлых продкаў. Аднак, як адзначаў М.Я. Нікіфароўскі, у Віцебскім павеце астаткі страў спецыяльна прыбіралі са стала, пакідаючы толькі хлеб і соль⁴⁶.

³⁹ Зап. аўтарам у 2011 г. ад Дунец Н.А., 1921 г. н., у в. Таргуны Докшыцкага р-на.

⁴⁰ Т.М. Пшонка, *Асаблівасці...*, с. 222.

⁴¹ Зап. у 2009 г. ад Кавалевіч З.І., 1936 г. н., у в. Дзедзіна Докшыцкага р-на.

⁴² Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Ступак С.М., 1926 г. н., у в. Лаўрэнаўка Талачынскага р-на.

⁴³ Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Падабед Р.І., 1923 г. н., у в. Трасцянка Талачынскага р-на.

⁴⁴ Е. Tyszkiewicz, *Opisanie...*, s. 379.

⁴⁵ *Lietuvių...*, p. 12.

⁴⁶ П.В. Шейн, *Белорусские...*, с. 376.

Масленічныя Дзяды. Згодна з праваслаўным календаром, масленічнаму тыдню папярэднічае адна з «радзіцельскіх субот». У шэрагу частак Беларусі да яе прымеркавана спраўленне Дзядоў. Дадзеная памінальная традыцыя распаўсюджана на Падзвінні, Падняпроўі і Усходнім Палессі. Яна спарадычна сустракаецца і на Міншчыне. На Брэсцкім Палессі і Панямонні Масленічныя Дзяды амаль не фіксуюцца. На Падзвінні дадзеная памінальная традыцыя найбольш пашырана ва ўсходняй частцы рэгіёна. Яна спарадычна сустракаецца і ў цэнтральнай, вельмі рэдка на захадзе рэгіёна (за выключэннем Докшыччыны).

На Падзвінні Дзяды, якія адзначаюцца напярэдадні Масленіцы, маюць розныя назвы. Найбольш распаўсюджанымі з'яўляюцца назвы «Масленічныя» ці «Масленыя» Дзяды. У рэгіёне гэтыя Дзяды сустракаліся таксама пад назвай «Мясaedныя», а памінальная субота мела назву «*Гоўстай*»⁴⁷. Этнограф М. Анімеле адзначаў, што ў Лепельскім павеце гэтыя Дзяды былі вядомыя пад назвай «Мясныя»⁴⁸. У в. Гняздзілава (сучасны Докшыцкі раён) яны мелі назву «Мясніцы»⁴⁹. Падобная назва і ў сучасны перыяд фіксуецца ў в. Туркі Докшыцкага раёна: *Дзяды тры разы: перад акцябарскімі – Дзмітраўскія, Асяніны, перад Велікодным постам Мясніцы і перад Тройцай*⁵⁰.

Этнографы канца XIX – пачатку XX стагоддзяў амаль не зафіксавалі на Падзвінні прыныповых асаблівасцей у памінанні памерлых на Масленічныя Дзяды ў параўнанні з іншымі Дзядамі. У в. Гняздзілава (сучасны Докшыцкі раён) на гэта свята пасля вячэры ўся моладзь адпраўлялася ў шынкі на ігрышча⁵¹. Спецыфічнай рысай Масленічных Дзядоў з'яўляецца прыгатаванне для памінальнай трапезы бліноў⁵². Рэспандэнты паведамляюць таксама аб прыгатаванні «масленых» страў: «*Адзначалі Масляныя Дзяды – гатавалі ўсё масляное*»⁵³. У астатніх момантах памінальных абрады на Масленічныя Дзяды, як сведчаць матэрыялы сучасных палявых даследаванняў, амаль не адраіваюцца ад іншых Дзядоў.

⁴⁷ Н.Я. Никифоровский, *Освященные предметы и отношение к ним простонародья Витебской Белоруссии*, Витебск 1903, с. 2; *Традиционная мастацкая культура беларусаў*, Мінск 2004, Т. 2, с. 65.

⁴⁸ Н. Анімеле, *Быт...*, с. 212.

⁴⁹ А. Троицкий, *Уклад* “Литов. епарх. ведомости” 1875, 27 июл., с. 258.

⁵⁰ Зап. Валодзінай Т.В., Гурскай Ю.А. у 2005 г. ад Міцько В.У., 1926 г.н. у в. Туркі Докшыцкага раёна.

⁵¹ А. Троицкий, *Уклад...*, с. 258.

⁵² *Традиционная...*, Т. 2, с. 65.

⁵³ Зап. у 1996 г. ад Паўлоўскай В.Я., 1926 г. н. у в. Касмыры Чашніцкага раёна.

У мясцовасці паблізу пасёлка Бягомль Докшыцкага раёна Дзяды напярэдадні Масленіцы атрымалі назву «*Буркаўскія*». На тэрыторыі мікрарэгіёна існуюць разыходжанні як у тлумачэнні тэрміна, так і адносна абрадавых дзеянняў падчас гэтых Дзядоў. У рэгіёне слова «буркаўкі» мае таксама значэнне свіных ножак, прыгатаваных для рытуальнага спажывання, вырабленых з іх дзіцячых забавак, калі коштачку надзявалі на нітку і расцягвалі, прычым утвараўся характэрны гук, зімовых вятроў і мяцеліцы або толькі каляднай завеі. Па інфармацыі мясцовага насельніцтва гэтыя Дзяды спраўлялі амаль так як і астатнія. Спецыфічнай абрадавай стравай на іх былі вараныя свіныя ногі⁵⁴.

Вербныя Дзяды. У некаторых населеных пунктах Докшыцкага раёна зафіксавана традыцыя спраўлення Дзядоў напярэдадні Вербніцы. У жыхароў дадзенай мясцовасці гэтыя Дзяды лічыліся «поснымі», бо адбываліся ў час Вялікага посту (сямітыднёвы пост напярэдадні Вялікадня). Таму асартымент памінальных страў для абрадавай вячэры быў адпаведным: *Вясной перад Пасхай за нядзелю Вербныя* [Дзяды – А.У.]. *Толькі посная ўсё варылі, з рыбы і з посным маслам* (в. Краснікі Докшыцкага раёна)⁵⁵. На гэтыя Дзяды, як правіла, могількі не наведвалі⁵⁶.

На тэрыторыі распаўсюджання дадзенага абраду, а таксама ў некаторых іншых частках Падзвіння, зафіксавана спарадычнае наведванне могілак на Вербніцу. У некаторых месцах Падзвіння дадзеная традыцыя ўжо не сустракаецца, але пра яе яшчэ памятаюць рэспандэнты: *Ну гэта раньшай насілі, раньшай і вербачку на кладбішча на первы дзень ішлі і вербачку насілі*⁵⁷. У канцы XIX – пачатку XX стагоддзяў традыцыя наведваць могількі на Вербніцу і ўторкваць на магілах галінкі вярбы была распаўсюджана ў Віцебскім і Полацкім паветах. Гэта наведванне суправаджалася спецыяльнымі рытуальнымі дзеяннямі (тры разы сцябалі магілу вярбой і прамаўлялі характэрнае прывітанне)⁵⁸. Традыцыя адносіць галінкі вярбы на могількі на Вербніцу зафіксавана і на Заходнім Палессі⁵⁹.

⁵⁴ Т. Валодзіна, *Буркаўкі*, [у:] *Міфалогія беларусаў: энцыкл. слоўн.*, Мінск 2011, с. 55.

⁵⁵ *Lietuvių...*, р. 12.

⁵⁶ Тамсама, р. 23.

⁵⁷ Зап. аўтарам у 2009 г. ад Кавалевіч З.І., 1936 г. н. у в. Дзедзіна Докшыцкага раёна.

⁵⁸ Н.Я. Никифоровский, *Освященные...*, с. 16–17.

⁵⁹ Г.А. Агапкина, *Очерки весенней обрядности Полесья*, [в:] *Славянский и балканский фольклор: этнолингвистическое изучение Полесья*, Москва 1995, с. 51, с. 52.

Велікодна-радаўніцкае памінанне памерлых. Сярод абрадаў ушанавання продкаў у веснавы перыяд асабліва важнае значэнне мае памінанне памерлых на Вялікдзень і Радаўніцу. Традыцыя наведвання могілак, прымеркаваная да Вялікадня, зафіксавана нават сярод беларускага каталіцкага насельніцтва рэгіёна. Праваслаўнае беларускае насельніцтва Падзвіння памінае продкаў у першы, радзей у другі, трэці і чацвёрты дні Вялікадня, а таксама на Радаўніцу, якая адзначаецца ў аўторак другога (Фамінога) тыдня пасля яго. Памінанне памерлых у гэтыя святы (у адно, або адначасова ў два) сярод праваслаўнага насельніцтва зафіксавана на ўсёй тэрыторыі Падзвіння.

У рэгіёне распаўсюджана памінанне памерлых на Вялікдзень. Нягледзячы на крайне негатыўнае стаўленне праваслаўнай царквы да памінання памерлых, прымеркаванае да Вялікадня, гэта традыцыя працягвае захоўвацца ў рэгіёне, што дадаткова сведчыць аб яе архаічных вытоках. На большай частцы Падзвіння памінаць памерлых прынята ў першы дзень Вялікадня. У залежнасці ад мясцовасці час памінання ў гэты дзень адрозніваўся. Так, у в. Бабінавічы Лёзненскага раёна могілкі наведвалі адразу пасля ўсяночнай службы ў царкве, не заходзячыся дадому. У в. Сялішча таго ж раёна на могілкі адпраўляліся ў першы дзень пасля разгавення⁶⁰. У в. Баяры Докшыцкага раёна на могілкі ішлі таксама пасля ўсяночнай службы, а ў в. Дубраўка Докшыцкага раёна – пасля сняданку, у 10–11 гадзін раніцы⁶¹. Падобныя разыходжанні ў часе наведвання могілак сустракаюцца ў розных частках Падзвіння. А, як бачна з прыведзеных прыкладаў, яны характэрны нават для невялікіх тэрыторый.

Менш распаўсюджана на Падзвінні традыцыя памінаць памерлых на другі і трэці дзень Вялікадня. Памінанне памерлых у гэтыя дні спарадычна сустракаецца на тэрыторыі ўсяго рэгіёна. Даволі рэдкай для рэгіёна з'яўляецца традыцыя памінаць памерлых у чацвер Велікоднага тыдня, якая распаўсюджана на Палессі і Падняпроўі. У паўночнай частцы Падзвіння (Гарадоцкі, частка Верхнядзвінскага, Расонскі раёны) памінанне памерлых, прымеркаванае да Вялікадня не зафіксавана. У некаторых месцах яно нават лічыцца грахам⁶².

Наведванне могілак на Вялікдзень прадугледжвала «хрыстасаванне» з памерлымі, калі на магілу прыносілі фарбаванае велікоднае яйка, а таксама розныя стравы і гарэлку. На Падзвінні яшчэ фік-

⁶⁰ *Традыцыйная...*, т. 2, с. 99.

⁶¹ *Lietuvių...*, р. 67, р. 143.

⁶² *Традыцыйная...*, т. 2, с. 99.

суецца традыцыя, калі пасля пахавання яшчэ не прайшло году, то на магілу носяць не фарбаваныя, а белыя яйкі: *А на Вялікання на магілкі хадзілі? – Хадзілі, закускі насілі, яйкі. – А якія яйкі? – Крашаныя. А ў каго памершы што – белыя*⁶³. На Лёзненшчыне (вв. Сялішча і Бабінавічы) да нашага часу захавалася даволі архаічная традыцыя «качаць» па магіле чырвоным велікодным яйкам⁶⁴. У заходняй частцы рэгіёна на Вялікдзень распаўсюджана традыцыя спраўляць на могілках памінальныя трапезы. У некаторых месцах Докшыччыны такую трапезу ладзілі толькі ў тым выпадку, калі на працягу года ў сям’і быў нябожчык⁶⁵.

На Падзвінні распаўсюджана традыцыя памінаць памерлых на Радаўніцу. Пра гэта сведчаць этнаграфічныя крыніцы першай трэці ХХ ст. і сучасныя палявыя матэрыялы. Шырокае распаўсюджанне ў рэгіёне радаўнічных памінанняў у немалой ступені абумоўлена афіцыйным памінальным статусам свята ў праваслаўнай царкве. У сучасны перыяд на Беларусі яе статус падмацоўваецца заканадаўча (Радаўніца – афіцыйны святочны дзень у краіне). Для ўсходняй і паўночнай частак Падзвіння радаўнічныя памінальні ўвеснавы перыяд больш пашыраны, чым велікодныя.

Згодна з традыцыяй наведванне могілак на Радаўніцу адбываецца ў сярэдзіне дня. Сярод беларусаў Падзвіння ў сучасны перыяд яшчэ бытуе прыказка адносна такога часу памінання памерлых: *З раніцы пашуць, у абед плачуць, увечары пляшуць*⁶⁶. Для ўсходняй часткі Падзвіння ў гэты дзень характэрна спраўленне рытуальнай трапезы на могілках⁶⁷. Памінальныя трапезы на могілках на Радаўніцу амаль адсутнічаюць на захадзе рэгіёна – у Пастаўскім, Мёрскім і Шаркаўшчынскім раёнах⁶⁸, дзе яны прымеркаваны да Вялікадня. На Радаўніцу зафіксавана традыцыя прыносіць на могілкі велікодныя яйкі. Могілкі іншы раз наведваў святар і спраўляў там ліціі (малыя паніхіды)⁶⁹.

⁶³ Зап. аўтарам, Путронкам К., Шыпіла Н. у 2009 г. ад Падбярэзкі Л.М., 1934 г.н, Карніловіч К.І., 1933 г. н. у в. Дзедзіна Докшыцкага р-на.

⁶⁴ *Традыцыйная...*, т. 2, с. 99.

⁶⁵ *Архіў гісторыка-філалагічнага факультэта ПДУ*, Фонд 1, воп. 3, спр. 2. Матэрыялы фальклорна-этнаграфічнай экспедыцыі ПДУ ў Докшыцкі раён (ліпень 2009 г.), сш. 1., арк. 45; *Lietuvių...*, р. 132.

⁶⁶ Зап. 1996 г. ад Шыпулі Н.П., 1934 г. н. у в. Навасёлкі Бешанковіцкага раёна.

⁶⁷ *Традыцыйная...*, Т. 2, с. 100.

⁶⁸ Тамсама.

⁶⁹ П.В. Шейн, *Матэрыялы...*, Т. I. Ч. II, с. 620.

Акрамя абрадавай трапезы на могілках, у этнаграфічных крыніцах спарадычна паведамляецца аб дамашніх памінальных застоллях, уключаных у комплекс абрадавых дзеянняў радаўнічнага памінання памерлых беларусамі Падзвіння. Аб гэтым сведчаць этнаграфічныя крыніцы XIX стагоддзя і сучасныя матэрыялы⁷⁰. Аднак неабходна адзначыць, што традыцыя спраўляць Дзяды ў гэты перыяд не мае шырокага распаўсюджання. Больш пашыраным спосабам памінання на Вялікдзень і Радаўніцу з'яўляецца наведванне могілак, частаванне памерлых і, у некаторых лакальных варыянтах, спраўленне там памінальнай трапезы. Пераважная большасць рэспандэнтаў ўсё ж не ўпамінае пра дадзеную традыцыю і нават супрацьпастаўляе рытуалы на Вялікдзень і Радаўніцу памінальным урачыстасцям на Дзяды: *На Радуніцу дык гэта не адносіцца да Дзядоў. А Радуніцу ідзеш на кладбішча к сваім пакойнікам. Нясуць, Богу молюцца*⁷¹.

У рэгіёне зафіксавана наяўнасць на могілках у памінальныя дні веснавога перыяду (асабліва на Вялікдзень і Радаўніцу) старцаў (жабракоў). Уяўленне аб старцах-жабраках як медыятарах (пасрэдніках) паміж «гэтым» і «тым» светам (паміж жывымі і памерлымі)⁷² абумовіла іх уключэнне ў пахавальную і памінальную абраднасць беларусаў Падзвіння. Без жабракоў на Падзвінні не адбываліся ні адно пахаванне, ні адзін памінальны абрад. Да жабракоў звярталіся з просьбай памаліцца за памерлых, памянуць продкаў. За гэта іх адорвалі ежай, радзей грашыма: *Раньшэ хадзіла бабка, каторая ўмела маліцца. І яна вот прыходзіць, кожны от сваей магільчкі, завець к сваей, сваей і гэдак усё абходзіцца. І яна памалілася, забрала што там ей далі ад этага стала і ўсё*⁷³. Жабракі-жанчыны ўдзельнічалі ў адпяванні і пахаванні памерлых, некаторых з іх нават запрашалі апрацаць нябожчыка і сядзець каля яго ноччу⁷⁴. У другой палове XX стагоддзя ў сувязі з паляпшэннем дабрабыту насельніцтва гэтая сацыяльная група са сваёй спецыфічнай субкультурай знікае. У сувязі з гэтым знікае цэлы блок абрадавых дзеянняў і павер'яў, з імі звязаных.

⁷⁰ Тамсама, с. 619; Н. Анимеле, *Быт...*, с. 214; А. Троицкий, *Уклад* “Литов. епарх. ведомости” 1875, 27 июля, с. 259; *Lietuvių...*, р. 27, р. 46, р. 29.

⁷¹ *Lietuvių...*, р. 43.

⁷² Т. Валодзіна, У. Лобач, *Старац* [у:] *Міфалогія беларусаў: энцыкл. слоўн.*, Мінск 2011, с. 459.

⁷³ Зап. у 2009 г. ад Карніловіч В.В., 1950 г. н. у в. Дзедзіна Докшыцкага раёна.

⁷⁴ Н.Я. Никифоровский, *Очерки Витебской Белоруссии. Старцы*, “Этнографическое обозрение”, 1892, № 1, с. 97.

Траецкая памінальная абраднасць. Характэрнай асаблівасцю каляндарнай памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння з'яўляецца траецкі памінальны комплекс. У іншых частках краіны ён не такі распаўсюджаны. У сучасны перыяд памінкі, прымеркаваныя да гэтага свята, пашыраюцца на тэрыторыю ўсёй краіны, паколькі Тройца з'яўляецца афіцыйна дазволенам у праваслаўнай царкве днём памінавання памерлых, а субота напярэдадні – адна з «усяленскіх радзіцельскіх субот». Нягледзячы на дадзены фактар, традыцыя спраўляць Дзяды напярэдадні Тройцы не стала такой распаўсюджанай як траецкія наведванні могілак, і, у пераважнай ступені, захоўвае свой ранейшы арэал. Не маюць распаўсюджання Дзяды ў гэты перыяд на Міншчыне. У рэгіёне яны зафіксаваныя толькі ў некаторых раёнах. На Брэсцкім Палессі дадзеная традыцыя таксама не мела распаўсюджання. Амаль адсутнічае траецкае памінане памерлых на Панямонні. Траецкія Дзяды спарадычна сустракаюцца на Усходнім Палессі⁷⁵.

Дзяды ладзяцца ў суботу напярэдадні Тройцы. На Падзвінні існуе традыцыя перад Тройцай упрыгожваць хату «маем» – галінкамі дрэў, пераважна бярозавымі⁷⁶. Напярэдадні траецкіх Дзядоў існавала таксама традыцыя мыцца ў лазні. У в. Слабада Докшыцкага раёна было прынята мыцца ў лазні са «свежым» венікам: *Ужо Радаўніца жывая ў панядзелак, а мёртвая аўторак. А тады ўжо да Траецкіх Дзядоў няма. Тут ужо свежым венікам з бярозы мыюцца*⁷⁷.

На большай частцы Падзвіння наведванне могілак, прымеркаванае да Тройцы, традыцыйна адбывалася ў суботу напярэдадні свята⁷⁸. У Дынабургскім павеце толькі ў выпадку немагчымасці наведваць аддаленыя магілы родных рабілі гэта ў тройцын дзень пасля абедні⁷⁹. Беларускае насельніцтва Падзвіння ў сучасны перыяд наведвае могілкі ў першыя тры дні Тройцы. Варыятыўнасць, якая сустракаецца ў рэгіёне адносна часу наведвання могілак на Тройцу, у шэрагу выпадкаў абумоўлена часам іх наведвання святаром. Па прычыне немагчымасці

⁷⁵ *Традыцыйная...*, т. 5, Кн. 1, с. 165; *Традыцыйная...*, т. 4, кн. 1, с. 142; *Традыцыйная...*, т. 3, кн. 1, с. 29; С.М. Толстая, *Деды в полесском народном календаре*, [в:] *Балто-славянские этнокультурные и археологические древности. Погребальный обряд*, Москва 1985, с. 82.

⁷⁶ *Традыцыйная...*, т. 2, с. 111; *Lietuvių...*, р. 63, р. 76.

⁷⁷ Зап. у 2006 г. ад Шпет Н.П., 1936 г. н. у в. Слабада Докшыцкага раёна.

⁷⁸ П.В. Шейн, *Материалы...*, т. I, ч. II, с. 628.

⁷⁹ Тамсама.

аб'ехаць усе могількі прыходу ў адзін дзень, святар рабіў гэта некалькі дзён. У гэтыя дні на могількі прыходзілі і вяскоўцы.

Як сведчаць этнаграфічныя крыніцы, траецкія памінальныя абрады на могільках мала адрозніваліся ад радаўнічных⁸⁰. Асаблівасцю памінаання на Тройцу з'яўляецца шырокае выкарыстанне ў рытуальных практыках зеляніны. Да свята імкнуліся ўпрыгожыць «маем» не толькі двары і хаты, але і магільныя родных. У Дынабургскім павеце магільныя родных прыбіралі не толькі «маем», але яшчэ аерам і кветкамі⁸¹. У в. Янкавічы Расонскага раёна ў час наведвання могільак на Тройцу існавалі даволі характэрныя абрадавыя дзеянні, звязаныя з бярозавымі галінамі: *Прыходзіш на кладбішча і хрэсціш бярозай магільку, і гэту бярозку ўторкнеш на магільку*⁸². На Верхнядзвіншчыне жанчыны рабілі невялікія бярозавыя венікі і адпраўляліся прыбіраць імі могількі на Тройцу⁸³. У в. Сарокі Глыбоцкага раёна традыцыя прыносіць на магільку «май» была характэрна толькі на працягу першага года пасля смерці: *А ці насілі на Сёмку бярозкі на магільнік? – Насілі, эта ў каго бліжы, тыя і занясуць. У хату насілі і на кладбішча, эта як хто свежа памёр. Яму насілі, а як старшыя магільны, то ўжо не*⁸⁴.

У некаторых месцах Падзвіння на Тройцу ладзілі памінальную трапезу на могільках. Яна фіксуецца пераважна на поўначы рэгіёна, спарадычна сустракаецца і ў іншых яго частках. Для паўночнай часткі Падзвіння характэрнай асаблівасцю траецкага памінаання на могільках з'яўляюцца яйкі, пафарбаваныя ў зялёны колер. На Тройцу гэтыя зялёныя «несвяцёныя» яйкі, у адрозненні ад велікодных, не качалі па магільце. Іх з'ядалі пасля малітвы і галашэння, за выключэннем аднаго, якое пакідалі на магільце для бедных⁸⁵. У Веліжскім павеце яйкі, пафарбаваныя ў зялёны колер, насілі на могількі і ў іншыя памінальныя дні (асабліва ў «гадавіну» з дня смерці)⁸⁶.

⁸⁰ Тамсама.

⁸¹ Тамсама.

⁸² *Традыцыйная...*, Т. 2, с. 110.

⁸³ І.І. Крук, *Народныя абрады і звычай Верхнядзвіншчыны*, [у:] *Памяць: гіст.-дакум. хроніка Верхнядзвінскага раёна*, Мінск 2000, кн. 2, с. 301.

⁸⁴ Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Талкач А.С., 1933 г. н., Лаўцэвіч А.П., 1937 г. н., Карзевіч К.С., 1922 г. н. у в. Сарокі Глыбоцкага раёна.

⁸⁵ П.В. Шейн, *Матэрыялы...*, Т. I. Ч. II, с. 628.

⁸⁶ А. Шлюбскі, *Матэрыялы да вывучэння фальклору і мовы Віцебшчыны*, Мінск 1928, ч. 2, с. 222.

Сярод беларускага насельніцтва на Себежчыне зафіксавана традыцыя на Тройцу абмахваць («*опаживать*») магілы бярозавымі галінкамі. Для гэтага ламалі галіны бярозы і «сцябалі» імі магілы. У некаторых месцах Себежскага павета такі звычай называўся «*парыць старыкоў*»⁸⁷. Дадзеная традыцыя на Себежчыне захоўваецца і ў сучасны перыяд⁸⁸.

У этнаграфічнай літаратуры Дзяды, якія спраўляюцца напярэдадні Тройцы, часам сустракаюцца пад назвай Стаўроўскія. Згодна з даследаваннямі аўтара і Ю. А. Гурскай, абрад Стаўроўскія Дзяды ў сучасны перыяд на Докшыччыне (рэгіён распаўсюджання абраду) прымеркаваны не да Тройцы, а да Узвіжання (14/27.09)⁸⁹.

Каляндарныя памінанні беларусаў каталіцкага веравызнання ў асноўным прымеркаваны да Дня Задушнага (2.11). Аднак на Падзвінні зафіксаваны традыцыі памінаць памерлых таксама і ў веснавы перыяд. У католікаў Браслаўшчыны памінкі ладзяць таксама на Зялёныя Свёнткі (Сёмуху)⁹⁰. На Пастаўшчыне і Глыбоччыне зафіксавана наведванне могілак на Вялікдзень⁹¹. Але трэба адзначыць, што ў найбольшай ступені традыцыя ўшанавання продкаў у веснавы перыяд уласцівая менавіта праваслаўнаму насельніцтву рэгіёна. Гэта тлумачыцца наяўнасцю «афіцыйных» (дазволеных царквой) памінальных дзён у структуры праваслаўнага календара, а таксама меншай рэгламентацыяй з боку праваслаўнай царквы.

Такім чынам, каляндарная памінальная абраднасць беларусаў Падзвіння праяўляе рэгіянальныя асаблівасці. Яны прасочваюцца як па асобных элементах, іх групам, так і цэлых абрадах. Адметнасць дадзенай часткі народнай культуры з'яўляецца складніковай часткай этнакультурнай спецыфікі ўсяго Падзвінскага рэгіёна. Разам з тым,

⁸⁷ Ф. Серебренников, *Обычаи и обряды крестьян Себежского уезда при крестинах, свадьбе и похоронах*, [в:] *Памятная книжка Витебской губернии на 1865 г.*, СПб. 1865, с. 90.

⁸⁸ Т.А. Листова, *Региональная...*, с. 346.

⁸⁹ У.Я. Аўсейчык, *Абрад...*, с. 118; Ю.А. Гурская, *Древние фамилии современного белорусского ареала на славянском и балтийском фоне*, Минск 2007, с. 76, с. 87.

⁹⁰ *Архіў...*, Фонд 1, Воп. 3, Спр. 11. Матэрыялы апытання па тэме: «Пахавальна-памінальная абраднасць беларусаў Падзвіння» (2012–2013 гг.), арк. 49; I. Chodorowska, *Świat żywych i umarłych (możliwości transgresji)*, [w:] *Браслаўскія чытанні*, Браслаў 1997, с. 141.

⁹¹ *Архіў...*, Фонд 1, Воп. 3, Спр. 5. Матэрыялы фальклорна-этнаграфічнай экспедыцыі ПДУ ў Глыбоцкі і Пастаўскі раёны (4–18 ліпеня 2012 г.), сш. 1, арк. 31, сш. 3., арк. 6.

у межах гістарычна-этнаграфічнага рэгіёна Беларускае Падзвінне календарныя памінальныя абрады маюць лакальную варыятыўнасць. Яна тычыцца як асобных абрадавых дзеянняў, іх семантыкі, уяўленняў і прадпісанняў, матэрыяльнай абрадавай атрыбутыкі, так і праяўляецца ў наяўнасці ці адсутнасці ў канкрэтным рэгіёне пэўных структурных частак абраду. Нягледзячы на мадэрнізацыю і ўніфікацыйныя тэндэнцыі ў культуры беларусаў у XX – пачатку XXI стагоддзяў, календарныя памінальныя абрады ў беларускага насельніцтва Падзвіння яшчэ і сёння працягваюць захоўваць лакальную разнастайнасць. Аднак у выніку вышэй адзначаных працэсаў многія лакальныя варыянты дадзенай часткі народнай культуры зніклі з абрадавай практыкі, а шэраг з іх захоўваецца толькі ў пасіўнай форме (у памяці інфармантаў).

STRESZCZENIE

TRADYCYJNE ŻAŁOBNE OBRZĘDY BIAŁORUSINÓW (OD XIX DO POCZĄTKÓW XXI WIEKU)

Na podstawie materiału badawczego obejmującego okres od XIX do początków XXI wieku omówiono tradycyjne żałobne obrzędy Białorusinów. Przeanalizowano żałobną tradycję na Dzień Zmarłych, Zielone Świątki, „Radanica” i Wielkanoc. Scharakteryzowano warianty nazw obrzędów, wskazano na ich cechy regionalne oraz lokalne różnice, opisano chronologię obrzędów i ich stan współczesny. Wyniki badań mogą zostać wykorzystane przy analizie światopoglądu i wierzeń Białorusinów, jak również przy rozwiązywaniu problemów natury etycznej związanych z historią regionu.

Słowa kluczowe: kultura tradycyjna, kalendarz narodowy, obrzędowość żałobna, Dzień Zmarłych, Zielone Świątki, „Radanica”.

SUMMARY

TRADITIONAL CALENDAR FUNERAL RITUALS OF BELARUSIAN PEOPLE (THE PERIOD FROM THE 19TH CENTURY TO THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY)

The article discusses traditional calendar funeral rituals of Belarusian people based on ethnographic material of the period from the 19th century to the beginning of the 21st century. Such traditions as All Souls' Day, Pentecost, “Radanitsa” and Easter have been described. The author describes varieties of ritual names,

their regional and distinctive features, an order of ritual activities, and their modern form. The results of the analysis are useful not only to show ideals and beliefs of Belarusians, but also to solve ethical problems connected with the history of the region.

Key words: traditional culture, national calendar, funeral rituals, All Souls' Day, Pentecost, "Radanitsa".

Артыкул падрыхтаваны ў рамках гранта БРФФИ-РГНФ «Традиционный культурно-языковой ландшафт белорусско-русского (Витебско-Смоленского) пограничья XX – начала XXI в.: символика фольклорных образов, ритуальные функции и их коммуникативные репрезентации», дамова № Г14РП-003